

УДК 373.5.091.2:316.624

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.4>

Юлія ЄРМАК

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувача кафедри педагогіки та педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна, 72319

ORCID: 0000-0002-4475-6390

Оксана БУНЧУК

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна, 72319

ORCID: 0000-0002-7094-4934

Маргарита НАВЕТАНЮК

здобувач вищої освіти другого рівня спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна, 72319

Бібліографічний опис статті: Бунчук, О., Єрмак, Ю., Наветанюк, М., (2021). Соціально-педагогічна діяльність з учнями основної школи, що схильні до девіантної поведінки. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 24–28, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.4>

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З УЧНЯМИ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ, ЩО СХИЛЬНІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті порушено проблему дослідження особливостей соціально-педагогічної діяльності з учнями основної школи, що схильні до девіантної поведінки, крізь призму психолого-педагогічних досліджень. У дослідженні проаналізовано, що девіантна поведінка учнів основної школи – це різновид поведінки, в якій наявні відхилення від загальноприйнятих морально-етичних норм. Зосереджено увагу, що соціально-педагогічна діяльність з учнями основної школи, що схильні до поведінки з відхиленнями, передбачає профілактичні програми, які мають різноманітні форми та методи діяльності: консультації, що проводяться на основі діагностичних матеріалів як окремих підлітків, так і класу загалом; проведення занять з учнями основної школи та їхніми батьками, де обговорюються питання морально-етичного розвитку дітей, проблем сімейного виховання, їх причини та шляхи запобігання; семінари для підлітків, батьків, педагогічного колективу; спільне проведення батьківських зборів; колективний аналіз інформації, отриманої фахівцями та класним керівником; проведення спільних заходів для учнів основної школи тощо. У дослідженні ми зосереджуємо увагу на тому, що потужними профілактичними засобами проти бродяжництва, пияцтва і наркоманії є фізична культура і спорт, гуртки технічної творчості, позашкільна діяльність. Як показує досвід, серед підходів до організації профілактичної діяльності є підхід з цільовою установкою на затвердження альтернативної життєдіяльності: підвищення цінностей професійної діяльності та ділової кар'єри; планомірне утвердження позашкільної роботи з учнями; формування привабливого іміджу здорового способу життя та розвиток навичок спілкування і перцептивного досвіду; створення привабливих для підростаючого покоління форм дозвілєвої діяльності; формування позитивної самооцінки, цілеспрямованості, самоповаги через створення середовища спільної діяльності учнів основної та старшої школи, педагогів, адміністрації.

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, соціальний педагог, учні основної школи, девіантна поведінка, девіація, соціальний контроль.

Yulia YERMAK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Pedagogical Skills, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska str., 20, Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine, 72319

ORCID: 0000-0002-4475-6390

Oksana BUNCHUK

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy and Pedagogical Skills, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska str., 20, Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine, 72319

ORCID: 0000-0002-7094-4934

Margarita NAVETANYUK

Applicant for Higher Education of the Second Level of Specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska str., 20 Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine, 72319

To cite this article: Bunchuk, O., Ermak, Yu., Navetanyuk M. (2021). Sotsialno-pedahohichna diialnist z uchniamy osnovnoi shkoly, shcho skhylni do deviantnoi povedinky [Socio-pedagogical activities with primary school students who are prone to deviant behavior]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 24–28, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.4>

SOCIO-PEDAGOGICAL ACTIVITY WITH PRIMARY SCHOOL STUDENTS SUFFICIENT TO DEVIANT BEHAVIOR

The article raises the problem of studying the features of socio-pedagogical activities with primary school students who are prone to deviant behavior through the prism of psychological and pedagogical research. The study analyzes that deviant behavior of primary school students is a type of behavior in which there are deviations from generally accepted moral and ethical norms. It is focused that socio-pedagogical activities with primary school students who are prone to behavior with disabilities, provides prevention programs that have various forms and methods of activity: consultations conducted on the basis of diagnostic materials for both adolescents and the class as a whole; conducting classes with primary school students and their parents, where issues of moral and ethical development of children, problems of family upbringing, their causes and ways to prevent are discussed; seminars for teenagers, parents, teaching staff; joint parent meetings; collective analysis of information received by specialists and class teacher; holding joint events for primary school students, etc. In the study, we focus on the fact that a powerful preventive measure against vagrancy, drunkenness and drug addiction are physical culture and sports, circles of technical creativity, extracurricular activities. Experience shows that among all the existing approaches to the organization of preventive activities, there is an approach with a target setting for the approval of alternative activities: increasing the values of professional activity and business career; systematic approval of extracurricular work with students; formation of an attractive image of a healthy lifestyle and development of communication skills and perceptual experience; creation of forms of leisure activities attractive for the younger generation; formation of positive self-esteem, purposefulness, self-esteem through the creation of an environment of joint activities of primary and secondary school students, teachers, administration.

Key words: socio-pedagogical activity, social pedagogue, primary school students, deviant behavior, deviation, social control.

Актуальність проблеми. Процеси змін, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, супроводжуються неоднозначністю всіх сфер його життя. При цьому швидкими темпами відбувається заповнення суспільного простору негативними цінностями, порушення та ігнорування великою кількістю людей сучасних моральних норм. За умов означеного стану соціуму, особистість опиняється в непростій ситуації вибору цінностей та пріоритетів. Най-

важче в цій ситуації є молоді – найбільш чутливий та найвразливішій частині населення щодо впливу різних видів відхилень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагоги (А. Кухтей, Н. Лісовська, С. Мойсеєва, В. Оржеховська, В. Пирожков, М. Сакурова) започаткували дослідження різних аспектів проблеми девіантної поведінки та оприлюднили вагомі здобутки щодо шляхів її розв'язання. Корекція девіантної поведінки

підлітків стала об'єктом дослідження низки напрямів: педагогічні основи корекції злочинців розкриті у працях В. Синьова, Г. Радова, В. Кривуша, О. Беца; перевиховання неповнолітніх засуджених в умовах виховних колоній вивчалися І. Башкатовим, П. Вівчарем, В. Кривушею, В. Кудрявцевим, М. Фіцулою; профілактику правопорушень неповнолітніх вивчали Ю. Александров, І. Дегтярьов, В. Оржеховська, В. Тарарухін тощо. Соціально-педагогічні аспекти цієї проблеми досліджуються в працях В. Беспалько, С. Болтівець, Т. Вайніленко, А. Капської, Н. Пихтіна та інших.

Мета дослідження. Полягає в аналізі явища девіантної поведінки учнів основної школи та обґрунтуванні шляхів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження означеного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-педагогічна діяльність – це діяльність, спрямована на конкретну особу, яка сприяє вирішенню її індивідуальних проблем за допомогою вивчення особистості дитини та навколишнього її соціуму, пошуку відповідних способів спілкування з дитиною, виявлення засобів, що допомагають дитині самостійно вирішити свою проблему (Зверева, 2008, с. 265). Дуже важливим напрямом діяльності соціального педагога є попередження та профілактика негативних форм девіантної поведінки підростаючого покоління.

Профілактика (від гр. «prophylaktikos» запобігання, обмеження, попередження) – це попереджувально-профілактична діяльність, у соціально-педагогічній сфері, яка має на меті, в першу чергу, виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, причин соціальної дезадаптації різних соціальних груп та окремих осіб, забезпечення умов для формування соціально-позитивної спрямованості особистості.

Соціальна профілактика – це «комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження і локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі» (Архипова, 2002: 51); «сукупність державних, громадських, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, які викликають різного роду соціальні відхилення негативного харак-

теру і інші соціально небезпечні і шкідливі відхилення у поведінці» (Богданова, 2008: 185); «зусилля, спрямовані на своєчасне виявлення і виправлення негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення у психосоціальному розвитку дітей та молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля» (Капська, 2003: 67); «виступає одночасно як процес і результат діяльності, оскільки методи профілактики, в першу чергу, спрямовані на викорінення джерел стресових ситуацій, асоціальної поведінки, різноманітних проблем як у самій особистості, так і в соціальному середовищі» (Зверева, 2008: 266).

Соціально-педагогічна профілактика, на відміну від соціальної, орієнтується більшою мірою на дітей та молодь і характеризується визначенням соціальних умов і негативних чинників їх виховання і спрямована на виявлення, діагностику і корекцію дітей «групи ризику» з різними формами психічних і соціальних відхилень, що виражається в поведінці, невідповідній нормам і вимогам найближчого оточення.

Метою соціально-педагогічної профілактики є успішна соціалізація підлітків на основі усунення десоціативних аспектів, що сприяють формуванню їх девіантної поведінки:

- 1) індивідуально-психічний: наявність у дитини несформованих навичок комунікації з оточенням, негативні зміни в мотиваційній сфері, деформація особистісних рис, педагогічна запущеність, затримка психічного розвитку;
- 2) індивідуально-соматичний: наявність у дитини спадкових соматичних захворювань, які зумовлюють відставання у фізичному розвитку;
- 3) соціально-позашкільний: сім'я з низьким соціальним рівнем, неадекватні взаємовідносини в сім'ї, порушення прав дитини дорослими, гіперопіка чи відсутність опіки над дитиною, залучення дитини до протизаконних дій;
- 4) соціально-шкільний: низький соціальний статус класу, що негативно впливає на особистість дитини.

Ми вважаємо, що соціальний педагог є з'єднувальним ланцюжком між адміністрацією школи, шкільним психологом та класним керівником. Він має організувати соціально-педагогічну профілактичну діяльність, соціально-педагогічну просвіту батьків та близького оточення дитини і роботу з громадськістю. Ми вважаємо доцільними такі форми співпраці

соціального педагога з іншими учасниками профілактики: консультації, що проводяться на підставі даних діагностичних матеріалів як окремих учнів, так і класу загалом; проведення практикумів із дітьми, батьками або опікунами чи найближчим оточенням, де обговорюються питання морально-етичного плану, розвитку підлітків, проблем виховання, поведінки з відхиленням, їх причини та шляхи запобігання; семінари для підлітків, батьків, педагогів школи; спільне проведення батьківських зборів; колективний аналіз інформації, отриманої фахівцями та класним керівником, тощо.

Поведінка з відхиленням від норми (девіантна), що розуміється як порушення суспільних норм, набуває в останній час масовий характер і ставить цю проблему в центр уваги соціологів, психологів, педагогів, соціальних педагогів, медиків, працівників правоохоронних органів.

Визначення причин відхилення від норми, їхніх форм та наслідків – важливий елемент суспільного контролю та управління соціальними відносинами. Проблему підліткових відхилень вивчають кримінологія, соціологія, педагогіка, психологія та інші науки (Петелін, 1998).

Важливість вивчення означених проблем зрозуміла, адже девіантна поведінка підлітків – це соціальне і психолого-педагогічне явище, яке має деякі відхилення від визнаних норм і законів, а іноді пов'язане з певною антисоціальною поведінкою людей. Соціально-етичні норми та правила поведінки знаходять своє відображення в законах, традиціях, звичаях, тобто в тому, що історично склалося і ввійшло в побут, у спосіб життя більшості населення. Ці норми підтримуються суспільною думкою та відіграють важливе значення для суспільних і міжособистісних відносин як «природний регулятор».

Термін «відхилення» означає поведінку індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, у результаті чого ці норми ними порушуються.

Під девіантною (лат. *Deviatio* – відхилення) поведінкою слід розуміти:

1) вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим у конкретному суспільстві нормам;

2) суспільне явище, яке виражається в масових формах людської діяльності, що не відповідають офіційно встановленим у конкретному суспільстві нормам. Вихідним поняттям для розуміння

девіантної поведінки є поняття «норма». Соціальна норма визначає історично сформовану в конкретному суспільстві межу, міру, інтервал припустимого (дозволеного чи обов'язкового) поводження, діяльності людей, соціальних груп, соціальних організацій. На відміну від природних норм фізичних і біологічних процесів, соціальні норми складаються як результат адекватного чи перекрученого відображення у свідомості і вчинках людей об'єктивних закономірностей функціонування суспільства. Тому вони або відповідають законам суспільного розвитку, будучи «природними», або недостатньо адекватні їм, а то й суперечать через спотворене – класово обмежене, релігійне, суб'єктивістське, міфологізоване – відображення об'єктивних закономірностей (Іванов, 1995).

У соціології поведінки з відхиленнями вчені окреслюють кілька напрямів, які пояснюють причини виникнення такої поведінки. Так, Р. Мертон причиною девіантної поведінки вважає суперечність між метою і засобами, які суспільство пропонує для їх досягнення. Інший напрям склався в контексті теорії конфлікту, відповідно до якої культурні зразки девіантної поведінки є такими, якщо вони засновані на нормах іншої культури (Ланцова, 1993).

У сучасній вітчизняній соціології безумовно цікавою є позиція вченого Я.І. Гілінського, який вважає джерелом поведінки з відхиленнями наявність у суспільстві соціальної нерівності, що призводить до розходжень у можливостях задоволення потреб для різних верств населення (Гілінський, 1988).

Також цілком зрозумілим є факт, що нестійка економічна і політична ситуація в країні робить проблематичним процес інтеграції молодого покоління в суспільство, що неминуче веде до стану психоемоційної напруги, постійних стресів, стимулює появу різних форм саморуйнування: зловживання алкоголем, наркотиками, психоактивними речовинами (Померанц, 1994).

Девіантна поведінка підлітків не відповідає закономірностям поведінки «дорослого». Сутність такого явища пояснюється теорією нейтралізації, значення якої полягає в тому, що підліток стає правопорушником, засвоюючи прийоми нейтралізації загальноприйнятих норм, а не моральні вимоги і цінності, протилежні цим нормам. Але, на жаль, девіантна поведінка серед підлітків є віддзеркаленням соціальних стосунків загалом (Осіпова, 1998).

Запобіжним заходом для вищезначених проблем є соціальний контроль. Під соціальним контролем розуміється сукупність засобів і методів впливу суспільства на девіантні форми поведінки з метою їх усунення чи зведення до мінімуму.

Основні механізми соціального контролю:

- 1) зовнішній контроль, який здійснюється шляхом покарань та санкцій;
- 2) внутрішній контроль, який забезпечується інтерналізацією соціальних норм і цінностей;
- 3) непрямий контроль, який має на меті ідентифікацію із законослухняною групою;
- 4) «контроль», заснований на різноманітних методах, альтернативних протизаконним чи аморальним.

Потужними профілактичними засобами проти бродяжництва, пияцтва і наркоманії є фізична культура і спорт, гуртки технічної творчості, позашкільна діяльність. Як показує досвід, серед підходів до організації профілактичної діяльності є підхід з цільовою установкою на затвердження альтернативної життєдіяльності:

– підвищення цінностей професійної діяльності та ділової кар'єри;

– планомірне утвердження позашкільної роботи з учнями;

– формування привабливого іміджу здорового способу життя та розвиток комунікативних навичок і емпатійного досвіду;

– створення привабливих для підростаючого покоління форм дозвілєвої діяльності;

– формування позитивної самооцінки, цілеспрямованості, самоповаги через створення середовища спільної діяльності учнів основної та старшої школи і педагогів, адміністрації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Девіантна поведінка – це система дій і вчинків, які суперечать загальноприйнятим соціальним нормам права, культури, моралі і є одним із проявів соціальної дезадаптації. Відштовхуючись від результатів дослідження девіантної поведінки учнів основної школи, ми окреслили механізми соціально-педагогічного контролю, які б сприяли попередженню поведінки з відхиленням та профілактичні засоби. Тому наступним завданням нашого дослідження щодо попередження девіантної поведінки підлітків є розробка комплексу форм та методів соціально-педагогічної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архипова С.П., Майборода Г.Я. Соціальна педагогіка : навчально-методичний посібник. Черкаси-Ужгород, 2002. 154 с.
2. Богданова І.М. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 343 с.
3. Гілінський Я.І., Смолінський Л.Г. Соціодинаміка самогубств. *Социс*. 1988. № 5.
4. Іванов В.М. Девіантна поведінка: причини і масштаби. *Соціально-політичний журнал*. 1995. № 2.
5. Капська А.Й. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
6. Ланцова Л.А., Шурупова М.Ф. Соціологічна теорія девіантної поведінки *Соціально-політичний журнал*. 1993. № 4.
7. Осипова О.С. Девіантна поведінка: благо чи зло? *Социс*. 1998. № 9.
8. Петелін Б.Я. Організована злочинність неповнолітніх. *Социс*. 1990. № 9.
9. Померанц Г. Кризь незгоду. *Новий час*. 1994. № 35.
10. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ : Центр учбової літератури. 2008. 336 с.

REFERENCES:

1. Arkhypova S.P., Maiboroda H.Ia. (2002). *Sotsialna pedahohika* [Social pedagogy]. Cherkasy-Uzhhorod [in Ukrainian].
2. Bohdanova I.M. (2008). *Sotsialna pedahohika* [Social pedagogy]. Kyiv.: Znannia [in Ukrainian].
3. Hilinskyi Ya.I., Smolinskyi L.H. (1988). *Sotsiodynamika samohubstv* [Sociodynamics of suicides]. *Sotsys – Socis* [in Russian].
4. Ivanov V.M. (1995). *Deviantna povedinka: prychyny i masshtaby* [Deviant behavior: causes and scale]. *Sotsialno-politychnyi zhurnal – Socio-political magazine*, 2 [in Ukrainian].
5. Kapska A.I. (2003). *Sotsialna pedahohika* [Social pedagogy]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
6. Lantsova L.A., Shurupova M.F. (1993). *Sotsiolohichna teoriia deviantnoi povedinky* [Sociological theory of deviant behavior]. *Sotsialno-politychnyi zhurnal – Socio-political magazine*, 4 [in Ukrainian].
7. Osypova O.S. (1998). *Deviantna povedinka: blaho chy zlo?* [Deviant behavior: good or evil?]. *Sotsys – Socis*, 9 [in Russian].
8. Petelin B.Ia. (1990). *Orhanizovana zlochynnist nepovnlitnikh* [Organized juvenile delinquency]. *Sotsys – Socis*, 9 [in Russian].
9. Pomerants H. (1994). *Kriz nezghodu* [Through disagreement]. *Novyi chas – New time*, 35 [in Ukrainian].
10. Zvierieva I.D. (2008). *Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia* [Social pedagogy: a small encyclopedia]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].